

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

سیاست‌گذاری حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران

مؤلفان:

رضا احمدی

حمید هوشنگی

«عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق علیه السلام»

انتشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: سیاست‌گذاری حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران

تألیف: رضا احمدی و دکتر حمید هوشنگی

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام

صفحه‌آرا: رضا عبداللهی بجندی

طراح جلد: محمد روشنی

نمایه‌ساز و ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان

چاپ اول: ۱۴۰۴ / **قیمت:** ۳/۲۰۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۵۰۰ نسخه / **شابک:** ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۸۲-۴

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان فخررازی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲

تلفن: ۶۶۹۵۴۶۰۳ - تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۰۶۰۶۷۴۱۱

فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه

صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی: ۰۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

E-mail: pub@isu.ac.ir • <https://isupub.ir> : فروشگاه اینترنتی

سرشناسه: احمدی، رضا، ۱۳۷۴-

عنوان و نام پدیدآور: سیاست‌گذاری حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران/

مؤلفان رضا احمدی، حمید هوشنگی.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۴۰۴.

مشخصات ظاهری: ۲۲۶ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۸۲-۴

موضوع: حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی - ایران - تهران - جنبه‌های اجتماعی - نمونه‌پژوهی

موضوع: حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی - ایران - سیاست دولت - نمونه‌پژوهی

موضوع: حومه‌نشینی و حاشیه‌نشینی - ایران - جنبه‌های اقتصادی - نمونه‌پژوهی

شناسه افزوده: هوشنگی، حمید، ۱۳۶۱-

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده‌بندی کنگره: HT ۳۵۲

رده‌بندی دیویی: ۳۰۷ / ۷۶۰۹۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۱۰۱۱۶۵۰۰

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ،

فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

این کتاب براساس پایان‌نامه کارشناسی ارشد آقای رضا احمدی با عنوان «سیاست‌گذاری حاشیه‌نشینی در جمهوری اسلامی ایران؛ مطالعه موردی: کلان‌شهر تهران» تدوین شده است. این پایان‌نامه به راهنمایی دکتر حمید هوشنگی و مشاوره دکتر اصغر افتخاری در مهرماه سال ۱۳۹۹ در دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) دفاع شده است.

فهرست اجمالی

سخن ناشر.....	۱۷
پیشگفتار.....	۱۹
فصل اول: کلیات پژوهش.....	۲۳
فصل دوم: مروری بر ادبیات حاشیه‌نشینی.....	۴۷
فصل سوم: سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران.....	۱۱۱
فصل چهارم: ارزیابی سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران.....	۱۴۳
نتیجه‌گیری و پیشنهادها.....	۱۸۵
فهرست منابع و مآخذ.....	۱۹۳
نمایه.....	۲۰۹

فهرست تفصیلی

سخن ناشر.....	۱۷
پیشگفتار.....	۱۹
فصل اول: کلیات پژوهش.....	۲۳
مقدمه.....	۲۳
۱-۱. اهداف و پرسش های پژوهش.....	۲۹
۱-۲. پیشینه پژوهش.....	۳۱
۱-۲-۱. آثار مربوط به مسائل فرهنگی، اجتماعی و هویتی حاشیه نشینی.....	۳۱
۲-۲-۱. آثار مربوط به مسائل سیاسی. امنیتی حاشیه نشینی.....	۳۲
۳-۲-۱. آثار مربوط به مسائل شهری حاشیه نشینی.....	۳۳
۳-۱. روش شناسی پژوهش.....	۳۶
۱-۳-۱. روش گردآوری داده ها.....	۳۹
۱-۳-۲. روش تجزیه و تحلیل داده ها.....	۴۱
فصل دوم: مروری بر ادبیات حاشیه نشینی.....	۴۷
مقدمه.....	۴۷
۱-۲. چهارچوب مفهومی پژوهش.....	۴۸
۱-۱-۲. چیستی و مفهوم شناسی حاشیه نشینی.....	۴۸
الف) مفهوم حاشیه نشینی و اصطلاحات مشابه.....	۴۸
ب) گونه شناسی مناطق حاشیه نشین.....	۵۶
۱- گونه شناسی مناطق حاشیه نشین بر اساس محل استقرار.....	۵۶
۲- گونه شناسی مناطق حاشیه نشین بر اساس سکونت اولیه.....	۵۸

- ۳- گونه شناسی مناطق حاشیه نشین براساس مبدأ مهاجرت ۵۹
- ۴- گونه شناسی مناطق حاشیه نشین براساس کیفیت ساخت . ۶۰
- پ) خصوصیات مشترک مناطق حاشیه نشین ۶۱
- ۱- سیمای نامطلوب شهری ۶۱
- ۲- پایین بودن سطح بهداشت عمومی ۶۱
- ۳- رواج شغل های کاذب ۶۲
- ۴- کمبود امکانات آموزشی و رفاهی ۶۲
- ۵- آمار بالای بزه کاری و آسیب های اجتماعی ۶۳
- ۶- کیفیت پایین و غیرقانونی بودن منازل مسکونی ۶۴
- ۷- دسترسی نسبی به خدمات شهری ۶۴
- ۸- ازدحام و تراکم بالا ۶۵
- ت) تاریخچه شکل گیری حاشیه نشینی در ایران ۶۶
- ث) حاشیه نشینی در کلان شهر تهران ۷۳
- ۲-۱-۲. چیستی و مفهوم شناسی سیاست گذاری حاشیه نشینی ۸۹
- الف) مفهوم شناسی ۸۹
- ب) مدل های سیاست گذاری در حوزه حاشیه نشینی ۹۲
- ۱- مدل عقلانی ۹۲
- ۲- مدل نهادی ۹۴
- ۳- مدل گروهی ۹۴
- ۴- مدل فزاینده ۹۵
- ۲-۲. چهارچوب نظری پژوهش ۹۶
- ۲-۲-۱. نظریات بروز و گسترش حاشیه نشینی ۱۰۰
- الف) نظریات سطح کلان ۱۰۰
- ب) نظریات سطح میانه ۱۰۱
- پ) نظریات سطح خرد ۱۰۲
- ۲-۲-۲. نظریات سیاست گذاری حاشیه نشینی ۱۰۳

الف) نادیده گرفتن (عدم دخالت و رهاسازی).....	۱۰۳
ب) مسکن سازی عمومی.....	۱۰۴
پ) حذف (تخریب و تخلیه) و جابه جایی اجباری.....	۱۰۵
ت) خودیاری (برنامه زمین و خدمات).....	۱۰۶
ث) ارتقای کیفیت سکونت (بهسازی).....	۱۰۷
ج) توانمندسازی.....	۱۰۷
جمع بندی.....	۱۰۸
فصل سوم: سیاست های جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه نشینی در	
کلان شهر تهران	۱۱۱
مقدمه.....	۱۱۱
۱-۳. رویکرد جمهوری اسلامی نسبت به پدیده حاشیه نشینی.....	۱۱۲
۱-۱-۳. رویکرد رهبران انقلاب نسبت به پدیده حاشیه نشینی.....	۱۱۲
۲-۱-۳. رویکرد قانون اساسی و سیاست های کلی نظام نسبت به پدیده حاشیه نشینی.....	۱۱۵
۳-۲. تاریخچه سیاست گذاری حاشیه نشینی در جمهوری اسلامی ایران.....	۱۱۶
۳-۳. سیاست های جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه نشینی در کلان شهر تهران.....	۱۲۳
۳-۳-۱. سیاست های پیشگیری از بروز و گسترش حاشیه نشینی.....	۱۲۵
الف) بهبود وضعیت مبادی مهاجرت.....	۱۲۵
ب) بهبود وضعیت اقتصادی کشور.....	۱۲۶
پ) بهبود وضعیت زمین و مسکن.....	۱۲۸
۳-۳-۲. سیاست های بهبود و ارتقای وضعیت مناطق حاشیه نشین.....	۱۲۹
الف) ساخت و بهبود وضعیت منازل حاشیه نشینان.....	۱۳۰
ب) گسترش ارائه خدمات شهری به حاشیه نشینان.....	۱۳۱
پ) گسترش مراکز درمانی، تفریحی، فرهنگی و آموزشی.....	۱۳۲
ت) گسترش زیرساخت های شهری در مناطق حاشیه نشین.....	۱۳۳

ث) گسترش امنیت اجتماعی در مناطق حاشیه‌نشین.....	۱۳۴
ج) گسترش پوشش‌های امدادی، حمایتی و بیمه‌ای.....	۱۳۵
چ) افزایش مشارکت‌های فرهنگی-اجتماعی.....	۱۳۷
ح) مهارت‌آموزی به حاشیه‌نشینان.....	۱۳۸
خ) افزایش مشارکت اقتصادی حاشیه‌نشینان.....	۱۳۹
جمع‌بندی.....	۱۴۰
فصل چهارم: ارزیابی سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده	
حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران.....	۱۴۳
مقدمه.....	۱۴۳
۱-۴. بهبود وضعیت اقتصادی کشور.....	۱۵۱
۱-۱-۴. اصلاح ساختار بودجه.....	۱۵۳
۲-۱-۴. اصلاح نظام بانکی.....	۱۵۶
۳-۱-۴. تسهیل سرمایه‌گذاری و اشتغال و بهبود محیط کسب‌وکار.....	۱۶۵
۲-۴. بهبود وضعیت زمین و مسکن.....	۱۶۹
۳-۴. مهارت‌آموزی به حاشیه‌نشینان.....	۱۷۴
۴-۴. ساخت و بهبود وضعیت منازل حاشیه‌نشینان.....	۱۷۷
۵-۴. افزایش مشارکت اقتصادی حاشیه‌نشینان.....	۱۸۰
جمع‌بندی.....	۱۸۲
نتیجه‌گیری و پیشنهادها.....	۱۸۵
فهرست منابع و مآخذ.....	۱۹۳
نمایه.....	۲۰۹

فهرست جداول

جدول ۱-۱: رویکردهای مختلف سیاست گذاری	۳۷
جدول ۲-۱: مشخصات خبرگان پژوهش	۴۱
جدول ۱-۲: رایج ترین واژگان مرتبط با حاشیه نشینی	۵۵
جدول ۲-۲: گونه شناسی مناطق حاشیه نشین	۶۰
جدول ۳-۲: متراژ قابل خرید با وام مسکن در سال ۱۳۹۱ در استان های کشور. ۸۲	
جدول ۴-۲: اولویت بندی مداخله در محلات شهر تهران برای بازآفرینی پایدار شهری ۸۶	
جدول ۵-۲: نظریات و رویکردهای سیاست گذاری در حوزه حاشیه نشینی. ۱۰۸	
جدول ۱-۴: میانگین امتیازات سیاست ها در ابعاد اهمیت و عملکرد ۱۴۵	
جدول ۲-۴: اولویت بندی اجرای سیاست های جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه نشینی در کلان شهر تهران	۱۵۰

فهرست شکل ها

شکل ۱-۱: ماتریس تحلیل اهمیت - عملکرد	۴۵
شکل ۱-۲: منطقه زاغه نشین سیببدر رومانی	۵۱
شکل ۲-۲: تصویری از حلبی آباد	۵۳
شکل ۳-۲: انواع بافت های فرسوده شهری	۵۴
شکل ۴-۲: گونه شناسی حاشیه نشینی از منظر محل استقرار	۵۸
شکل ۵-۲: سیمای نامطلوب و سطح بهداشت پایین منطقه حاشیه نشین دره فرحزاد (تهران)	۶۲
شکل ۶-۲: خصوصیات مشترک مناطق حاشیه نشین	۶۵

- شکل ۷-۲: حاشیه‌نشینان اطراف میدان شهید (آزادی) پیش از انقلاب اسلامی (تهران)..... ۷۰
- شکل ۸-۲: تقسیمات استان تهران به تفکیک شهرستان ۷۳
- شکل ۹-۲: سکونتگاه‌های استان تهران در سال ۱۳۹۰ ۷۴
- شکل ۱۰-۲: سکونتگاه‌های حاشیه‌نشین شهر تهران در دهه ۱۳۶۰ ۷۸
- شکل ۱۱-۲: گستره فقر شهری در شهر تهران ۸۳
- شکل ۱۲-۲: محله‌های دچار فقر درآمدی مطلق در شهر تهران ۸۴
- شکل ۱۳-۲: گونه‌بندی فرودست‌ترین محلات شهر تهران ۸۷
- شکل ۱۴-۲: محلات دارای اولویت نخست مداخله برای سامان‌دهی و توانمندسازی اسکان غیررسمی ۸۸
- شکل ۱۵-۲: مدل عقلانی سیاست‌گذاری ۹۳
- شکل ۱۶-۲: مدل گروهی سیاست‌گذاری ۹۵
- شکل ۱۷-۲: مدل‌های سیاست‌گذاری در حوزه حاشیه‌نشینی ۹۶
- شکل ۱۸-۲: عوامل مؤثر بر تشکیل مناطق حاشیه‌نشین ۹۷
- شکل ۱۹-۲: نظریات بروز و گسترش حاشیه‌نشینی ۱۰۳
- شکل ۱-۳: سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران ۱۴۱
- شکل ۱-۴: ماتریس اهمیت - عملکرد سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران ۱۴۷

فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۲: رشد سکونتگاه‌های غیررسمی پیرامون شهر تهران (۱۳۴۵-۱۳۵۵) .. ۷۶
- نمودار ۲-۲: رشد سکونتگاه‌های غیررسمی پیرامون شهر تهران (۱۳۵۵-۱۳۶۵) ... ۷۷
- نمودار ۳-۲: قیمت مسکن در تهران در مقایسه با چهار شهر بزرگ دیگر در سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۸۶ ۷۹
- نمودار ۱-۴: ضریب جینی و نرخ تورم در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ ۱۵۹
- نمودار ۲-۴: شاخص محیط کسب و کار استان تهران از سال ۱۳۹۶ تا تابستان سال ۱۴۰۱ ۱۶۸
- نمودار ۳-۴: مقایسه ارزش افزوده بخش ساختمان و خدمات مستغلات به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ (میلیارد ریال) ۱۷۱
- نمودار ۴-۴: مقایسه تشکیل سرمایه ساختمان و ارزش افزوده خدمات مستغلات به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ (میلیارد ریال) ۱۷۱
- نمودار ۵-۴: جمعیت ۱۵ ساله و بیشتر شاغل باسواد برحسب دوره یا مدرک تحصیلی استان تهران در سال ۱۴۰۰ ۱۷۶

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ.
(قرآن کریم . سوره مبارکه النمل / آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

رسالت و مأموریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام) «تولید علوم انسانی اسلامی» و «تربیت نیروی درجه یک برای نظام» (که در راهبردهای ابلاغی مقام معظم رهبری مدظله تعیین شده) است. اثرپذیری علوم انسانی از مبانی معرفتی و نقش معارف اسلامی در تحول علوم انسانی، دانشگاه را بر آن داشت که به طراحی نو و بازمهندسی نظام آموزشی و پژوهشی جهت پاسخ‌گویی به نیازهای نوظهور انقلاب، نظام اسلامی و تربیت اسلامی به عنوان یک اصل محوری برای تحقق مأموریت خویش بپردازد و براین باور است که علم توأم با تزکیه نفس می‌تواند هویت جامعه را متأثر در مسیر تعالی و رشد قرار دهد.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چهارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد. از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آن‌هاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های

علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» درواقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) درواقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌هاست تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (علیه‌السلام) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت (ان شاء الله).

و الله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیشگفتار

پدیده‌های اجتماعی پیچیده و چندوجهی، جزء لاینفک پویایی جوامع انسانی محسوب می‌شوند و هر جامعه‌ای در مسیر تطور خود با چالش‌ها و آسیب‌های اجتماعی متنوعی مواجه می‌شود که می‌توان آن‌ها را انحراف از مسیر بهنجار توسعه و کارکرد بهینه نظام اجتماعی دانست. اگر این آسیب‌ها به درستی مدیریت نشوند، به بحران‌های عمیق‌تری در ساختارهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و امنیتی منجر می‌شوند. اهمیت این موضوع، بررسی و تحلیل علمی آسیب‌ها را به دغدغه‌ای مشترک برای سیاست‌گذاران و پژوهشگران بدل ساخته است تا با فهم دقیق زمینه‌ها و علل، راهبردهای مؤثری برای مداخله تدوین کنند. در این میان، درهم‌تنیدگی آسیب‌های اجتماعی و تأثیرات متقابل آن‌ها بر یکدیگر، امری حیاتی است؛ به گونه‌ای که فهم، شناسایی و مدیریت آن‌ها به مثابه پدیده‌هایی منفک و مجزا امکان‌پذیر نیست.

در بافتار جامعه ایران، برخی تحلیل‌گران به حدود دوازده آسیب اجتماعی کلیدی اشاره می‌کنند که در تکوین، بروز و تشدید یکدیگر نقش دارند. تعمیق این آسیب‌ها و پیامدهای نامطلوب آن‌ها، منجر به مداخله مستقیم و اهتمام ویژه رهبر معظم انقلاب اسلامی گردید. این امر دو پیامد عمده در پی داشت: نخست، تأسیس «سازمان امور اجتماعی کشور» با

هدف ارتقای نقش شورای اجتماعی، ایجاد سازمانی چابک برای انسجام‌بخشی به فعالیت‌های دستگاه‌های ذی‌ربط و نظارت بر برنامه‌ها؛ دوم، تمرکز بر پنج آسیب اولویت‌دار شامل اعتیاد، حاشیه‌نشینی، طلاق، آسیب‌های اخلاقی و نقاط حاد و بحرانی شهری؛ سوم، قرار گرفتن «حاشیه‌نشینی» در ردیف دوم اولویت‌ها، نشان‌دهنده اهمیت راهبردی این پدیده و نقش آن در تولید یا تشدید سایر آسیب‌هاست. این اهمیت در سیاست‌های کلی برنامه پنج‌ساله هفتم نیز با تکلیف «ارتقاء سلامت اجتماعی و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی به‌ویژه اعتیاد، حاشیه‌نشینی...» (بند ۱۸) مورد تأکید قرار گرفته است.

با وجود این تأکیدات و اقدامات ساختاری و اجرایی، پدیده حاشیه‌نشینی، به‌ویژه در کلان‌شهرها، ابعاد گسترده‌ای دارد و جمعیت قابل توجهی در این سکونتگاه‌های غیررسمی یا نامتعارف زندگی می‌کنند. کلان‌شهر تهران، با جمعیتی بیش از نه میلیون نفر و به‌عنوان پایتخت و مرکز ثقل اقتصادی، اجتماعی و خدماتی کشور، از مهم‌ترین مقاصد مهاجرت‌های داخلی است. برآوردها نشان می‌دهد بخش قابل توجهی از مهاجران به دلیل عدم توانایی در تأمین هزینه‌های سکونت در بافت رسمی، در شهرهای اقماری یا مناطق حاشیه‌ای تهران سکونت می‌گزینند. علاوه بر این، پدیده «حاشیه‌نشینی درون‌زا» ناشی از افزایش قیمت مسکن و کاهش قدرت خرید دهک‌های پایین درآمدی شهر تهران نیز بر پیچیدگی و گسترده‌گی این مسئله افزوده است. این پویایی‌ها موجب شده‌اند که واقعیت میدانی حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران، از فرایندهای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی پیشی گیرد و ضرورت بازنگری و تسریع در اتخاذ سیاست‌های متناسب را دوچندان سازد.

کتاب حاضر، در راستای تحقق بخشی از رهنمودهای مقام معظم

رهبری مبنی بر یافتن راه حل های علمی برای کاهش آسیب های اجتماعی و با هدف ارتقای نظام سیاست گذاری در این حوزه تدوین شده است. این پژوهش با تمرکز بر پدیده حاشیه نشینی در کلان شهر تهران، به تحلیل و ارزیابی سیاست های موجود جمهوری اسلامی ایران در قبال این پدیده می پردازد تا از این طریق، زمینه های لازم برای تدوین سیاست های نوین و کارآمدتر فراهم آید. در این مسیر، از تجارب و دیدگاه های نخبگان و صاحب نظران حوزه مطالعات شهری و اجتماعی نیز بهره برداری شده و بر اساس آن، پیشنهاد های سیاستی ارائه گردیده است.

بی شک، این پژوهش خالی از کاستی نخواهد بود و نقدها و نظرهای ارزشمند جامعه علمی و کارشناسی، به ارتقای آن در چاپ های آتی یاری خواهد رساند. در اینجا، لازم است از همکاری و هم اندیشی تمامی اساتید، نخبگان و کارشناسانی که در مراحل مختلف پژوهش، با راهنمایی ها و دیدگاه های خود به غنای این اثر افزودند، و همچنین حمایت های معاونت محترم پژوهشی دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی، جناب آقای دکتر جبار شجاعی و همکاران گرانقدر در معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) صمیمانه قدردانی نماییم. امید است این اثر، گامی هرچند کوچک در جهت بهبود سیاست گذاری و مدیریت پدیده حاشیه نشینی در کشور، به ویژه در کلان شهر تهران، بردارد. بعونه و کرمه.

رضا احمدی

حمید هوشنگی

پژوهشگر مؤسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی

استادیار جامعه شناسی سیاسی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

فصل اول:

کلیات پژوهش

مقدمه

آسیب اجتماعی به گسترش یک بیماری در میان گروه‌های مختلف اجتماعی گفته می‌شود که روند معمول وفاق و سلامت جامعه را برهم می‌زند. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های آسیب‌های اجتماعی، هم‌افزایی و تأثیرگذاری این آسیب‌ها بر یکدیگر است؛ برای مثال، اعتیاد را می‌توان به صورت هم‌زمان به عنوان علت و معلول فقر بررسی کرد یا مسئله بیکاری را که یکی از مهم‌ترین آسیب‌های اجتماعی است، به عنوان علت و دلیلی برای دیگر آسیب‌های اجتماعی دیگر در نظر گرفت.

پدیده حاشیه‌نشینی نیز از این قاعده مستثنا نیست. از آنجاکه این پدیده ریشه در آسیب‌های اجتماعی دیگری مانند فقر و بیکاری دارد، زمینه شکل‌گیری دیگر آسیب‌های اجتماعی را نیز فراهم می‌سازد. به بیان دیگر، پدیده حاشیه‌نشینی دارای دو بُعد بیرونی و درونی است که معمولاً بعد بیرونی مورد توجه مدیران و پژوهشگران قرار می‌گیرد. در بعد

بیرونی پدیده حاشیه‌نشینی، ریشه‌های شکل‌گیری این پدیده (مانند فقر، بیکاری، قیمت مسکن و...) بررسی می‌شود و تنها مسائل ظاهری مناطق حاشیه‌نشین (مانند گسیختگی فضایی ساختار شهری، مسئله بهداشت و سلامت حاشیه‌نشینان، کمبود زیرساخت‌های شهری در این مناطق و...) مورد توجه قرار می‌گیرد؛ اما در بعد درونی این پدیده، مسائل فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و امنیتی این مناطق مورد توجه قرار می‌گیرد.

ازجمله مهم‌ترین مسائل فرهنگی و اجتماعی که حاشیه‌نشینان با آن مواجه هستند، این است که حاشیه‌نشینی موجب کاهش سرمایه اجتماعی، تشدید حس‌رهایی از هنجارهای اجتماعی و طرد شدن از جامعه می‌شود که این موارد پیامدهای ناگواری برای جوامع حاشیه‌نشین به همراه دارد. نخستین پیامد مهم حاشیه‌نشینی، بروز آسیب‌های اجتماعی مانند اعتیاد، طلاق، انحرافات جنسی، خودکشی، کاهش پایبندی به هنجارهای اجتماعی و... است. پیامد دیگر آن، این است که در این مناطق به دلیل پایین بودن سرمایه اجتماعی، توسعه این مناطق به‌کندی پیش می‌رود؛ زیرا هرچه میزان مؤلفه‌ها و عوامل سرمایه اجتماعی (مانند مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، اعتماد اجتماعی و...) در سطح مناطق حاشیه‌نشین کمتر باشد، میزان مشارکت اجتماعی شهروندان کاهش می‌یابد. این کاهش در قالب کاهش حسن‌نیت، وفاداری و تعهد عملی در سطوح مختلف موجب کاهش اعتماد اجتماعی و بسیج عمومی برای نیل به توسعه مناطق حاشیه‌نشین می‌شود و در مجموع، با کاهش سرمایه اجتماعی در میان ساکنان مناطق حاشیه‌نشین، گرایش آن‌ها به توسعه شهری کاهش می‌یابد (محسنی تبریزی و آقامحسنی، ۱۳۸۹). پیامد دیگر نیز کاهش کارایی و تضعیف نهادهای اجتماعی مانند خانواده است. به عبارت دیگر، یکی از مشکلاتی

که ساکنان مناطق حاشیه‌نشین با آن مواجه هستند، این است که وظایف افراد در خانواده (مانند ابراز عواطف، توانایی حل مشکلات، تربیت فرزندان و...) کم‌رنگ می‌شود و شاهد پدیده‌هایی مانند زنان بی‌سرپرست و بدسرپرست خواهیم بود.

ازجمله مهم‌ترین مسائل سیاسی-امنیتی که حاشیه‌نشینان با آن مواجه هستند، مسئله نظم و امنیت عمومی این مناطق است. حاشیه‌نشینی بستر مناسب برای ارتکاب اعمال مجرمانه را فراهم می‌آورد و به تدریج شاهد گسترش ناامنی در این مناطق خواهیم بود؛ برای مثال، درحال حاضر در مناطق حاشیه‌نشین به دلیل وجود احساس رهایی نسبی از کنترل رسمی و اجتماعی شهری، بستر مناسبی برای فعالیت معتادان متجاهر، زورگیران، سارقان، قاتلان و حتی گروهک‌های تروریستی فراهم شده است. میزان مشارکت سیاسی در این مناطق نیز ازجمله مسائل دیگری است که باید به آن توجه کرد. معمولاً در شرایطی که میزان امید به آینده در میان حاشیه‌نشینان پایین باشد، احساس سرخوردگی و تغییرناپذیری شرایط سیاسی افزایش می‌یابد که مشارکت سیاسی پایین در این مناطق را به دنبال دارد.

پدیده حاشیه‌نشینی و مسائل و پیامدهای ناشی از آن سبب توجه ویژه مدیران و سیاست‌گذاران کشور به این معضل شده است؛ به طوری که این آسیب اجتماعی یکی از دغدغه‌های اصلی کشور و جزو پنج دستور کار اصلی در حوزه آسیب‌های اجتماعی شمرده می‌شود. مقام معظم رهبری به عنوان عالی‌ترین مقام رسمی کشور، به صورت مستقیم به این مسئله ورود یافته و جلسات متعددی را با مسئولان مرتبط برای حل این معضل برگزار کرده‌اند. ایشان همچنین، در ابلاغیه سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه، موضوع «سامان بخشی مناطق حاشیه‌نشین و پیشگیری و کنترل

ناهنجاری‌های عمومی ناشی از آن» را مورد تأکید قرار دادند که بر اساس آن، ماده ۶۲ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶-۱۴۰۰)، دولت را موظف کرده است که در طول این برنامه نه تنها از حاشیه‌نشینی در کشور ممانعت به عمل آورد بلکه باید به صورت سالانه، ۱۰ درصد از جمعیت حاشیه‌نشین را کاهش دهد. رهبر معظم انقلاب در ۲۲ خرداد ۱۳۹۶، در دیدار با مسئولان نظام، دوباره این دغدغه را مطرح ساختند که «این حاشیه‌نشینی‌ها به خاطر وضع نابسامان روستاهاست که [به شهرها] می‌آیند و الان یکی از مشکلات کشور شده حاشیه‌نشینی و مفاسدی که در حاشیه‌نشینی شهرها به وجود می‌آید و آسیب‌های اجتماعی فراوان».

البته باید توجه داشت که مسئله حاشیه‌نشینی در گذشته نیز مورد توجه رهبر انقلاب قرار داشته است؛ برای مثال، ایشان در جلسه پرسش و پاسخ مدیران مسئول و سردبیران نشریات دانشجویی در سال ۱۳۷۷، این نکته را مطرح ساختند که «در انقلاب ما، زاغه‌نشینان مدافعان اصلی بودند. امام می‌گفتند که انقلاب ما را زاغه‌نشین‌ها انجام دادند، ولی الان نمی‌دانیم زاغه‌نشینان چه نقشی در نظام جمهوری اسلامی دارند. ظاهراً می‌دانیم که در جنوب شهر تهران و حتی شمال شهر، در بعضی از نواحی هنوز همان زاغه‌ها وجود دارد و افراد با فلاکت و بدبختی زندگی می‌کنند. این‌ها انتقاداتی است که در ذهن من و خیلی‌های دیگر موج می‌زند». اهمیت توجه به مسئله حاشیه‌نشینی به گونه‌ای است که امام خمینی (ره) نیز در وصیت‌نامه الهی-سیاسی خود این موضوع را مطرح ساختند که «چه نیکوست که طبقات تمکن‌دار به طور داوطلب برای زاغه و چپر نشینان مسکن و رفاه تهیه کنند».

با وجود این تأکیدات و تلاش‌های دستگاه‌های اجرایی، شاهد آمار

بالایی از جمعیت حاشیه‌نشین هستیم؛ البته باید توجه داشت که به دلیل تنوع و سطوح مختلف مناطق حاشیه‌نشین در کشور، آمارهای مختلفی در این خصوص ارائه شده است. وزیر کشور در سال ۱۳۹۵، از وجود ۱۱ میلیون حاشیه‌نشین در کشور خبر داد (رحمانی فضلی، ۱۳۹۵). رئیس کمیسیون اجتماعی مجلس در سال ۱۳۹۶، با بیان اینکه ۲۰ میلیون نفر در کشور حاشیه‌نشین هستند، تأکید کرد در بافت فرسوده ۱۱ میلیون نفر و در سکونتگاه‌های غیررسمی ۹ میلیون نفر زندگی می‌کنند (خدادادی، ۱۳۹۶). معاون پیشگیری و درمان مرکز پیشگیری و درمان اعتیاد سازمان بهزیستی کشور نیز در سال ۱۳۹۷، از سکونت ۱۱ تا ۱۹ میلیون نفر در مناطق حاشیه‌ای شهرها در کشور خبر داد (براتی سده، ۱۳۹۷). همچنین، مدیرعامل سازمان نوسازی شهرداری تهران در خرداد ۱۳۹۹، با بیان اینکه ۸ میلیون نفر در بافت‌های فرسوده سکونت دارند، گفت در سکونتگاه‌های غیررسمی نیز حدود ۶۷ هزار هکتار وجود دارد که ۱۲ میلیون نفر در این مناطق سکونت دارند (حاجی علی اکبری، ۱۳۹۹). در مجموع، می‌توان گفت بین ۱۳ تا ۲۵ درصد جمعیت کل کشور در مناطق حاشیه‌نشین و سکونتگاه‌های غیررسمی زندگی می‌کنند.

در همین رابطه، کلان‌شهر تهران به عنوان پایتخت جمهوری اسلامی ایران، با جمعیتی بیش از ۹ میلیون نفر، یکی از پرجمعیت‌ترین شهرهای جهان است. در کلان‌شهر تهران به دلیل افزایش قیمت مسکن و ناتوانی افراد در خرید آن، آمار حاشیه‌نشینی به شدت در حال افزایش است؛ به گونه‌ای که معاون عمران و توسعه امور شهری و روستایی وزیر کشور در مهر سال ۱۴۰۳، از مهاجرت معکوس از تهران به سمت شهرستان‌های استان به دلیل گران شدن زمین و مسکن و سخت‌تر شدن شرایط زندگی در تهران خبر داد (جمالی‌نژاد، ۱۴۰۱). سالانه ۲۲۳ هزار نفر از شهر و روستای خود رخت

برمی‌بندند و به تهران مهاجرت می‌کنند درحالی‌که تنها ۲۰ درصد آن‌ها ساکن تهران می‌شوند و بقیه آن‌ها شهرهای اطراف تهران مانند پرنده، پردیس، رباط کریم، پیشوا و ورامین را برای سکونت خود انتخاب می‌کنند (علیجانی، ۱۴۰۱). به عبارت دیگر، جمعیت ساکن در کلان‌شهر تهران به مرور زمان به حاشیه شهرانده می‌شوند و سکونتگاه‌های غیررسمی در پهنه وسیع حوزه شهری تهران افزایش می‌یابد.

با توجه به آمار بالایی جمعیت این مناطق و نیز رشد روزافزون پدیده حاشیه‌نشینی و مسائل مرتبط با آن، مدیریت این پدیده از حساسیت و اهمیت بسیار بالایی برخوردار است؛ زیرا اولاً، استمرار وضعیت کنونی وضعیت نگران‌کننده‌ای را برای کشور ایجاد می‌کند. ثانیاً، آمار بالایی آسیب‌های اجتماعی در کشور به دستاویز دشمنان انقلاب برای تبلیغ علیه کارآمدی نظام اسلامی تبدیل خواهد شد. این مسئله زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که بدانیم سرویس‌های اطلاعاتی و امنیتی غربی به صورت غیرمستقیم با عنوان کمک به آسیب‌دیدگان اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی، برای برخی مؤسسات فعال در این حوزه کمک‌های مالی ارسال می‌کنند؛ زیرا از نظر آن‌ها، آسیب‌دیدگان اجتماعی که از وضع پیش‌آمده برای خود بسیار ناراضی و آشفته‌اند، بهترین ابزار برای ایجاد تضاد و تقابل با نظام سیاسی هستند. مؤسسه خیریه‌ای به نام «بنیاد امید مهر» تنها یک مثال از نهادهایی بود که با هدایت عناصر خارجی برای ایجاد تغییرات بنیادین اجتماعی در کشور راه‌اندازی شد (ذبیح‌پور، ۱۳۹۸).

درمجموع، می‌توان گفت در مقاطع مختلف تاریخی، مدیران و سیاست‌گذاران حوزه اجتماعی برپایه نوع نگاه به این پدیده، سیاست‌های مختلفی را برای مدیریت راهبردی حاشیه‌نشینی پی گرفته‌اند؛ اما نتایج حاصل نشان از آن دارد که بسیاری از این سیاست‌ها

به نتیجه مطلوب دست نیافته‌اند. مهم‌ترین عامل این موضوع آن است که سیاست‌گذاری جمهوری اسلامی ایران در این حوزه بسیار شتاب‌زده، موقتی و بدون تعمق کافی بوده است؛ به گونه‌ای که اولاً، مسئله حاشیه‌نشینی به صورت علمی ریشه‌یابی نمی‌شود و ثانیاً، در هنگام طراحی و ارائه سیاست‌ها به سیاست‌گذاران و مدیران اجرایی، چهارچوب جامع و مانعی از این مسئله که مبتنی بر ارزش‌های ایرانی-اسلامی باشد، ارائه نمی‌شود. این موضوع سبب شکل‌گیری سیاست‌های ناکارآمد و بی‌اثر می‌شود که از حل آسیب‌های اجتماعی به خصوص پدیده حاشیه‌نشینی ناتوان است (دانایی فرد و دیگران، ۱۳۹۰).

۱-۱. اهداف و پرسش‌های پژوهش

این پژوهش می‌کوشد تا ابعاد مفهومی و نظری حاشیه‌نشینی را به بحث بگذارد تا از این طریق بتوان با درک صحیح از پدیده حاشیه‌نشینی، به سیاست‌گذاری در این حوزه پرداخت. در صورتی که این هدف محقق شود، می‌توان با برداشت دقیق و درست از مسئله حاشیه‌نشینی، سیاست‌های کارآمد و مؤثری را برای بهبود وضعیت ساکنان مناطق حاشیه‌نشین در کلان‌شهر تهران اتخاذ کرد. یکی دیگر از اهداف این پژوهش این است که افزون بر بیان ابعاد مفهومی و نظری حاشیه‌نشینی، با تأمل در سیاست‌های کنونی جمهوری اسلامی ایران در قبال این پدیده و ارزیابی میزان اهمیت و عملکرد هریک از این سیاست‌ها، با ایجاد تغییراتی در همین سیاست‌ها، وضعیت مناطق حاشیه‌نشین در جمهوری اسلامی ایران به خصوص کلان‌شهر تهران را بهبود بخشید و از گسترش این پدیده جلوگیری کرد.

به بیان دیگر، موضوع حاشیه‌نشینی از ابتدای انقلاب اسلامی تاکنون مورد توجه مردم، مدیران و سیاست‌گذاران بوده است و شاهد ارائه پیشنهادها

اجرایی متعددی در این خصوص بوده‌ایم. به همین سبب برای اینکه بتوانیم سیاست‌گذاری صحیح و کارآمدی در خصوص حاشیه‌نشینی در جمهوری اسلامی ایران به خصوص کلان‌شهر تهران داشته باشیم، لازم است تا سیاست‌های کنونی جمهوری اسلامی ایران در قبال این پدیده بررسی و تحلیل شود تا از این طریق امکان سیاست‌گذاری جدید و کارآمدتر میسر شود؛ بنابراین، سیاست‌گذاری در خصوص پدیده حاشیه‌نشینی دارای ارزش کاربردی است و می‌تواند به بهبود وضعیت ساکنان این مناطق و کاهش این پدیده در جمهوری اسلامی ایران کمک کند.

براین اساس، این پژوهش به دنبال پاسخ به پرسش‌های زیر است.

۱- در حال حاضر جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه‌نشینی

در کلان‌شهر تهران چه سیاست‌هایی اتخاذ کرده است؟

۲- از نظر خبرگان، اهمیت سیاست‌های کنونی جمهوری اسلامی ایران در قبال

پدیده حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران چگونه اولویت‌بندی می‌شود؟

۳- از نظر خبرگان، عملکرد سیاست‌های کنونی جمهوری اسلامی ایران در

قبال پدیده حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران چگونه ارزیابی می‌شود؟

۴- برای بهبود وضعیت حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران، ایجاد چه

تغییراتی در سیاست‌های کنونی لازم است؟

در این پژوهش، پس از مرور ادبیات حوزه حاشیه‌نشینی و نیز احصای

سیاست‌های کنونی جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه‌نشینی

در کلان‌شهر تهران، تلاش می‌شود تا با استفاده از روش تحلیل اهمیت -

عملکرد^۱، با ایجاد تغییراتی در این سیاست‌ها، سیاست‌گذاری در این

حوزه صورت گیرد.

۱-۲. پیشینه پژوهش

بررسی آثار مربوط به حاشیه‌نشینی نشان می‌دهد که مطالعات و پژوهش‌های متعددی اعم از کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌ها در این حوزه انجام شده است. از این رو می‌توان آثار موجود را در سه حوزه زیر دسته‌بندی کرد.

۱-۲-۱. آثار مربوط به مسائل فرهنگی، اجتماعی و هویتی حاشیه‌نشینی

از آثار منتشرشده در این حوزه می‌توان به پایان‌نامه امینی (۱۳۹۶) اشاره کرد. محقق در این پژوهش درصدد بررسی وضعیت امنیت شهری و سرمایه‌های اجتماعی در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر مراغه است. نویسنده در پایان به این جمع‌بندی می‌رسد که میان مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، روابط اجتماعی و نیز انسجام اجتماعی با احساس امنیت شهری در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر مراغه رابطه معناداری وجود دارد. نقطه ضعف این پژوهش نسبت به پژوهش حاضر این است که تنها عوامل اجتماعی مؤثر بر امنیت مناطق حاشیه‌نشین را مورد بررسی قرار داده و به دیگر عوامل توجهی نکرده است.

هاشم‌زهی (۱۳۹۰) در کتاب خود با استفاده از رویکرد فراتحلیل، خلاصه‌ای از آسیب‌های اجتماعی طلاق و آسیب‌های اجتماعی حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران را ارائه داده است. در این پژوهش، در بررسی هر موضوع، کلیات مسئله (بیان مسئله، اهمیت پژوهش، مفاهیم و متغیرهای اساسی، پیشینه و ادبیات موضوع) و نیز مبانی روش‌شناسی (روش و پرسش‌های پژوهش، روش‌های آماری مورد استفاده، جامعه آماری و حجم نمونه) به همراه نتایج حاصل از پژوهش بیان شده است. آنچه هاشم‌زهی در کتاب خود به آن اشاره نکرده است و نبود آن در کتاب احساس می‌شود، رویکرد سیاست‌گذارانه و جامع نسبت به پدیده حاشیه‌نشینی است؛ به گونه‌ای که سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در

قبال این پدیده مورد بررسی قرار نمی‌گیرد.

نقدی و زارع (۱۳۹۲) در مقاله خود، رفتارها و نگرش‌های اجتماعی و فرهنگی زنان حاشیه‌نشین در یکی از بزرگ‌ترین محلات حاشیه شهر شیراز یعنی شهرک سعدی را مورد بررسی قرار داده‌اند. این مقاله نسبت به پژوهش حاضر چند نقد اساسی دارد. نخست اینکه، تنها جامعه زنان حاشیه‌نشین را مورد بررسی قرار داده است. دوم اینکه، تنها رفتارها و نگرش‌های ساکنان منطقه حاشیه‌نشین شهر شیراز را تحلیل کرده است و به شهرهای دیگر مانند کلان‌شهر تهران توجهی ندارد.

۲-۲-۲. آثار مربوط به مسائل سیاسی - امنیتی حاشیه‌نشینی

از آثار منتشرشده در این حوزه می‌توان از کتاب احمدی (۱۳۹۶) نام برد. احمدی در این کتاب ضمن مرور دلایل شکل‌گیری و ویژگی‌های عمومی حاشیه‌نشینی و شهرهای اقماری، با مطرح ساختن و به چالش کشیدن انواع و فراوانی بزهکاری در این مناطق، به علت‌شناسی انحرافات در این محدوده جغرافیایی پرداخته است. در یک جمع‌بندی کلی، نویسنده تنها به مقوله بزهکاری در مناطق حاشیه‌نشین پرداخته و راهکارهایی برای حل این مشکل ارائه کرده است؛ اما به دیگر مسائل و مشکلات این مناطق به صورت جامع و یکپارچه نگریسته نشده است و به طبع، راهکارهای ارائه شده در این کتاب نمی‌تواند پدیده حاشیه‌نشینی را به صورت ریشه‌ای مدیریت کند.

سلیمانی (۱۳۸۱) در پایان‌نامه خود به دنبال پاسخ به این پرسش است که حاشیه‌نشینی چه پیامدهای سیاسی و اجتماعی دربردارد؟ سلیمانی معتقد است حاشیه‌نشینی محصول عدم تعادل فضایی امکانات در کشور است و در صورت عدم برخورد ریشه‌ای با آن، پدیده حاشیه‌نشینی همچنان وجود خواهد داشت که افزون‌بر پیامدهای اجتماعی، هرآن

احتمال ایجاد ناآرامی در این مناطق وجود دارد. در رابطه با این پایان نامه باید گفت اولاً، موضوع مورد بحث، تنها محدود به بررسی مسئله سیاسی - امنیتی حاشیه نشینی بوده و تنها «تبادل فضایی امکانات» به عنوان عامل مهم بروز و گسترش این پدیده شناسایی شده و به دیگر عوامل پرداخته نشده است. ثانیاً، حوزه پژوهش پایان نامه مناطق حاشیه نشین شهر اراک است و نمی توان نتایج آن را به مناطق حاشیه نشین دیگر مانند کلان شهر تهران تعمیم داد.

اثر دیگر مقاله قلی زاده (۱۳۸۹) است. این مقاله با بهره گیری از روش پژوهش توصیفی - تحلیلی در پی پاسخ به این پرسش اصلی است که «وضعیت حاشیه نشینی در کلان شهر تهران چگونه است و چه تأثیری روی امنیت آن دارد؟». نتایج این پژوهش نشان می دهد نسل دوم حاشیه نشینان که خود را متولد تهران می دانند، در مقایسه زندگی خود با گروه مرجع (شهروندان تهرانی) دچار محرومیت نسبی شده اند و برای جبران آن، راه های قانونی و رسمی را دشوار یا مسدود یافته و به کارهای غیرقانونی و هنجارشکن روی آورده اند که نتیجه آن، ناامنی های بسیار برای حاشیه نشینان، شهروندان تهرانی و دولت است. نقطه ضعف این پژوهش این است که عوامل مؤثر بر بروز حاشیه نشینی در کلان شهر تهران را مورد بررسی قرار نداده و تنها به پیامدهای حاشیه نشینی پرداخته است.

۳-۲-۱. آثار مربوط به مسائل شهری حاشیه نشینی

از آثار منتشر شده در این حوزه می توان به مقاله صابری فرو جنگی (۱۳۹۶) اشاره کرد. در این پژوهش، شاخص های الگوی مسکن مناسب از منظر ساکنان حاشیه نشین شهری در مشهد مورد بحث قرار گرفته است. نتایج پژوهش نشان می دهد متغیرهایی مانند نحوه تملک، تحصیلات، سال خرید واحد مسکونی و سن از جمله عواملی بودند که بر نوع الگوی مسکن

مورد تمایل خانوارها در این مناطق تأثیر داشتند. محققان در این پژوهش به خوبی توانسته‌اند شاخص‌های انتخاب مسکن مطلوب و مورد انتظار حاشیه‌نشینان را ترسیم کنند؛ اما هیچ اشاره‌ای به مقوله سیاست‌گذاری در خصوص مسکن حاشیه‌نشینان نکرده‌اند.

محمدی (۱۳۹۰) در پایان‌نامه خود تلاش دارد نقش سکونتگاه‌های غیررسمی در گسیختگی فضایی ساختار شهری گنبد کاووس را ارزیابی کند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد سکونتگاه‌های غیررسمی گنبد کاووس با داشتن سیمایی آشفته و بی‌نظم، مشکلات اجتماعی و اقتصادی فراوان، شبکه معابر نامنظم و عدم رعایت استانداردهای فضایی در پراکنش کاربری‌ها، گسیختگی فضایی شایان توجهی را بر ساختار شهری گنبد کاووس تحمیل می‌کنند. باید گفت که تأکید نویسنده در این پایان‌نامه، بر مسئله برنامه‌ریزی و توسعه شهری است و توجهی به ریشه‌های بروز و گسترش این پدیده و نیز سیاست‌های مختلف برای مدیریت مسائل گوناگون این پدیده نکرده و آن‌ها را مورد ارزیابی قرار نداده است.

شوهانی (۱۳۹۲) در کتاب خود، نقصان در مدیریت و برنامه‌ریزی راهبردی در هدایت توسعه شهری و منطقه‌ای، سیاست‌های نادرست تنظیم جمعیت، ضوابط و مقررات شهرسازی، طرح‌های توسعه شهری و ضعف در مدیریت و توزیع درآمدهای ملی را از عوامل مهم زمینه‌ساز برای توسعه نامتعادل در شهرها می‌داند. نقطه تمایز این پژوهش با پژوهش حاضر آن است که تنها عوامل مؤثر بر بروز و گسترش حاشیه‌نشینی را از منظر برنامه‌ریزی و توسعه شهری بررسی کرده و دیگر عوامل را مدنظر قرار نداده است. همچنین، اهمیت و میزان تأثیر هر یک از این عوامل را مورد بررسی و تحلیل قرار نداده است.

درمجموع، با بررسی پژوهش‌ها و مطالعات موجود در رابطه با سیاست‌گذاری مدیریت حاشیه‌نشینی در جمهوری اسلامی ایران (به خصوص کلان‌شهر تهران)، می‌توان به نکات زیر اشاره کرد.

- بیشتر پژوهش‌های صورت‌گرفته در این حوزه، تنها به یک بُعد از پدیده حاشیه‌نشینی پرداخته و هیچ اشاره‌ای به دیگر ابعاد نکرده‌اند و به تبع آن، سیاست‌ها و راهکارهای ارائه‌شده نیز جامع و راهگشا نخواهد بود. به عبارت دیگر، بیشتر پژوهش‌های پیشین وارد عرصه سیاست‌گذاری این پدیده نشده یا اگر ورود یافته‌اند، سیاست‌های حوزه‌ای خاص (مانند سیاست‌های حوزه مسکن) را مورد بررسی و ارزیابی قرار داده و فاقد نگران کلان نسبت به این پدیده بوده‌اند؛ اما در این پژوهش کوشش می‌شود با نگاهی کلان‌تر به موضوع حاشیه‌نشینی نگریسته شود تا براساس آن بتوان راه حل‌ها و سیاست‌هایی کارآمد ارائه داد.
 - پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزه حاشیه‌نشینی بر «فرایند شکل‌گیری»، «بررسی عوامل مؤثر» یا «بررسی پیامدهای» این مسئله متمرکز شده‌اند و این مسئله را از منظری سیاست‌گذارانه مورد بررسی قرار نداده‌اند؛ اما در پژوهش حاضر تلاش می‌شود به سیاست‌گذاری در حوزه حاشیه‌نشینی در جمهوری اسلامی ایران پرداخته شود.
- در کنار موارد بالا، می‌توان به نوآوری‌های این پژوهش از جمله موارد زیر اشاره کرد:

- یکی از نوآوری‌های این پژوهش این است که ضمن شناسایی سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال پدیده حاشیه‌نشینی، تلاش می‌شود اولویت بهبود سیاست‌ها را مشخص کرد و در نهایت، پیشنهادهایی در راستای بهبود سیاست‌گذاری حاشیه‌نشینی در کلان‌شهر تهران ارائه کرد.